

О. М. Веремейчик

КОМПЛЕКСИ РОМЕНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ГОРОДИЩІ ЗАМКОВА ГОРА У ЛЮБЕЧІ

Стаття присвячена комплексам роменської культури, дослідженням на городищі Замкова Гора у Любечі. Розглянуті конструктивні особливості житлових споруд та печей. Проаналізовано керамічний та речовий матеріали з їх заповнення.

Ключові слова: роменська культура, Любеч, Замкова Гора, житлові споруди, печі.

Останнім часом, в результаті археологічних досліджень на теренах Чернігівщини суттєво збільшилась інформація про шари роменської культури на археологічних пам'ятках. Незважаючи на те, що ці пам'ятки були відомі у попередній час (Коваленко 1984; Куза 1989, с. 78—79; Казаков, Марченко 1993; Григорьев 2000; Казаков, Черненко 2007), збільшення досліджених площ дозволило здобути нові матеріали, які дають можливість скорегувати, або по-новому інтерпретувати висновки та погляди попередників. Дослідження пам'яток та публікація отриманих матеріалів з Чернігова, Любеча, Новгород-Сіверського, Седнева та городища Свердловське 1, суттєво збільшили джерельну базу з цього питання (Кедун, Черненко 2013; Кравченко 2017; Веремейчик 2020, с. 113—114; Черненко, Кравченко, Луценко 2020; Скороход, Ситий, Сорокін 2022).

Самим західним пунктом Чернігівського Полісся, де зафіксовані комплекси роменської культури є Любеч, розташований на лівому березі Дніпра. Вперше комплекси роменської культури у Любечі дослідила експедиція під керівництвом Б. О. Рыбакова наприкінці 1950-х рр. (Рыбаков 1958, с. 43—44; 1964, с. 21). Пізніше, при розкопках посаду Любеча у 1989—1990 рр. А. Л. Казаков розкопав дві житлові споруди, які містили і роменський ліпний посуд, і кружальний давньоруський (Казаков, Гребень 1991; Казаков, Марченко 1993,

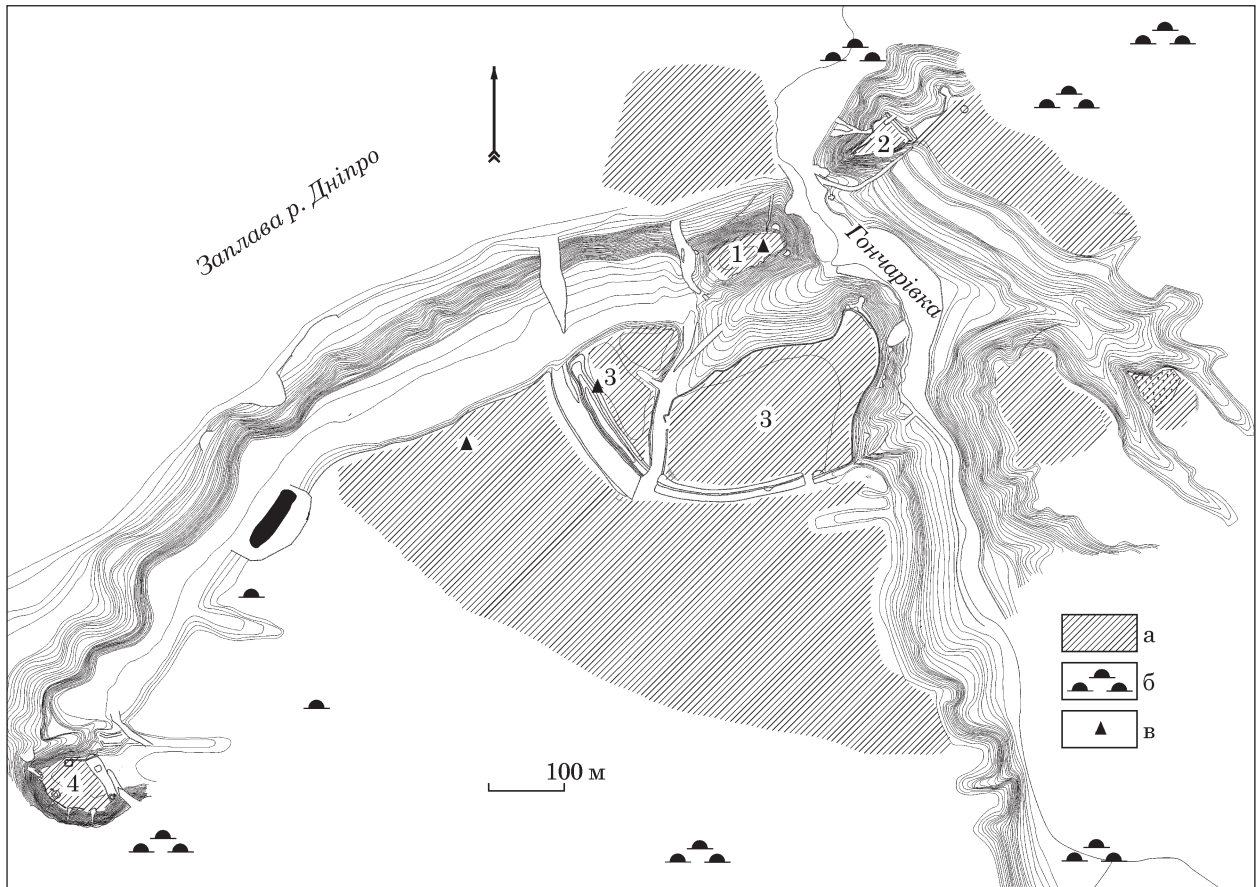
с. 31—33). А на початку ХХІ ст. експедиція Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка під керівництвом авторки також виявила житлові споруди роменської культури на городищі Замкова Гора (дослідження 2011—2012 рр.). Таким чином, на сьогодні у різних частинах Любеча — на городищі Замкова Гора, поблизу укріплень Городища (Фортеці) та на посаді зустрінуті об'єкти роменської культури. Незважаючи, на те що авторка цих рядків вже зверталась у своїх публікаціях до роменських комплексів, далеко не всі фактичні та графічні матеріали були оприлюднені через обмеженість обсягу опублікованих статей (Веремейчик 2014, с. 213; 2020, с. 113—114).

У зв'язку з тим, що останнім часом спостерігається і накопичення нового матеріалу і поживлення інтересу до об'єктів роменської культури не тільки на теренах Чернігівщини, а взагалі на всій території її розповсюдження, вважаємо за необхідне звернутися ще раз до цього питання.

Історія вивчення археологічних пам'яток Любеча та отримані результати досліджень за період кінця ХІХ — початку ХХІ рр. наведені у ряді попередніх публікацій (Ясновська 1997; Веремейчик 2014; 2018).

Комплекс пам'яток стародавнього міста Любеча складається з ряду городищ — Лиса Гора, Замкова Гора, Городище (Фортеця), Монастирище, які тягнуться ланцюжком з північного сходу на південний захід вздовж лівобережної тераси р. Дніпра, посаду та подолу Любеча а також курганних могильників (рис. 1; Веремейчик 2020, с. 106—112). У цій публікації детальніше зупинимось на житлах роменської культури, виявлених на городищі Замкова Гора.

Городище в ур. Замкова або Мазепина Гора знаходиться в центральній частині сучасного се-

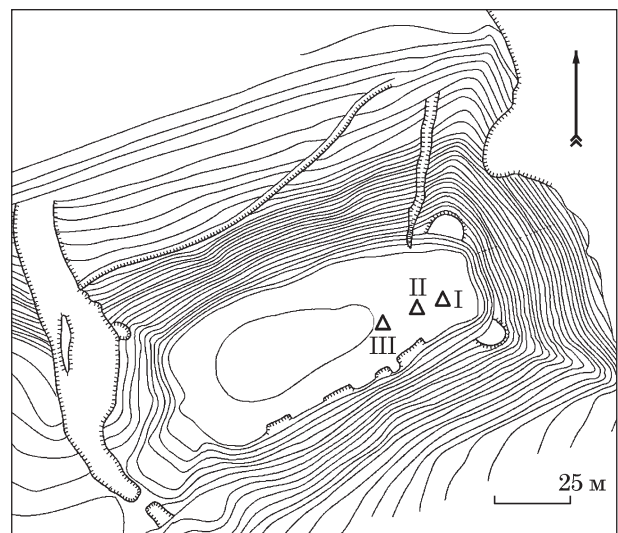

Рис. 1. Любеч X — початку XI ст.: 1 — городище Замкова Гора; 2 — городище Лиса Гора; 3 — Городище (Фортеця); 4 — городище Монастирище. **Умовні позначення:** а — територія розповсюдження культурного шару X — початку XI ст.; б — курганні могильники; в — комплекси роменської культури

лища, на останці лівого високого берега Дніпра. Останець розмірами 110 × 30—42 м орієнтований довгою віссю у напрямку північний схід—південний захід. Висота сучасної площадки городища над рівнем заплави складає 35—36 м. В'їзд на городище шириною приблизно 20 м та довжиною 40 м розташований на південно-західному, похилому схилі останця.

Залишки трьох жителів роменської культури були зафіксовані в північно-східній частині городища і розташовані в один ряд, уздовж довгої осі городища на відстані приблизно 10—12 м від південно-східного краю (рис. 2). У перевідкладеному культурному шарі городища також зустрінуті фрагменти ліпних посудин роменської культури. Через тривалість життя на городищі роменські об'єкти значно пошкоджені пізнішими перекопами.

Найбільш північною була споруда 18, досліджена у 2011 р. (розкоп 5; Веремейчик, Терещенко 2011, с. 18—21). Пляма споруди світло-сірого плямистого супіску в північній частині та сірокоричневого плямистого супіску у південній зафіксована на глибині 180—190 см від 0 Рр. Вона пошкоджена значною кількістю пізніших перекопів, які зруйнували верхні шари заповнення та частково перерізали котлован споруди 18. Вище цієї відмітки ідентифікація спо-

Рис. 2. Городище Замкова Гора, житлові споруди роменської культури: I — № 18 (2011 р.); II — № 1 (1958 р.); III — № 23 (2012 р.)

руди ускладнена наявністю пізніших об'єктів. Тим не менш, стратиграфічний аналіз профілю та знайдений на даній ділянці керамічний матеріал дозволяє зафіксувати заповнення котловану споруди від рівня не нижче 120—150 см від 0 Рр.

Котлован споруди підквадратної форми розмірами 4 × 4 м, орієнтований кутами за сторонами світу, та заглиблений у материк на 0,3—0,5 м (рис. 3; 4). Через значні пошкодження визначити розташування входу до будівлі не вдалось. По підлозі простежений тонкий (до 5 см) шар глею — підмазки, якою було вкрите дно котловану. В багатьох місцях на поверхні глею зберігся шар щільного темно-сірого супіску потужністю до 4—5 см — натоптаний шар періоду функціонування споруди.

У південному куті, на відстані 0,4 м від південно-західної стінки споруди виявлена піч валькової конструкції розмірами 1 × 1,7—1,8 м. Простір між піччю та стінкою споруди заповнено білим піском, прорізаним вузькою (порядку 10 см) смугою світло-сірого супіску, що продовжує загальну лінію стінки котловану і може трактуватися як

Рис. 3. Фото споруди 18

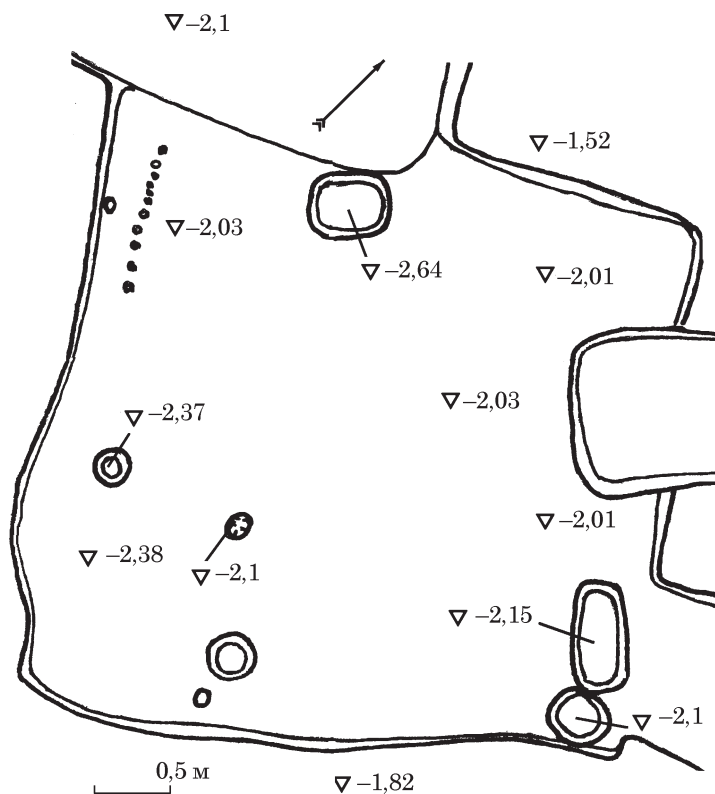

Рис. 4. Споруда 18

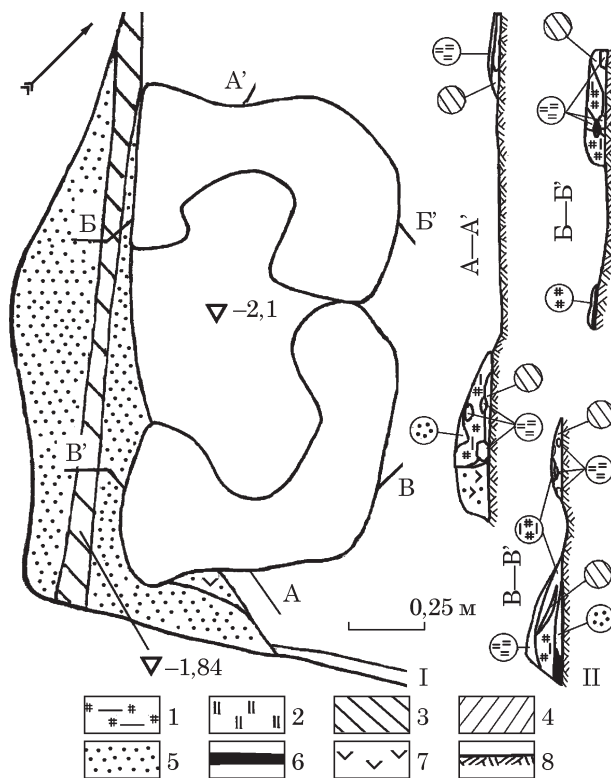

Рис. 5. Піч споруди 18, план і розрізи. Умовні позначення: 1 — глиняні вальки; 2 — обпалена глина; 3 — світло-сірий супісок; 4 — темно-сірий супісок; 5 — білий пісок; 6 — горілий шар; 7 — вуглики; 8 — материк

відбиток дерев'яної конструкції (рис. 5: I). Піч збереглась на висоту 0,3 м від рівня материкової підлоги житла. Щелепи, викладені вальками з глини, повернуті до північно-східного боку. Будівельний матеріал конструкції печі неоднорідний, у стратиграфічному розрізі зафіксовані шари сірого та темно-сірого супісків, вальків з глини, печини та згорілої деревини (рис. 5: II). Внутрішній простір печі заповнений перемішаними шарами червоної глини, печини та супіску різних відтінків, вірогідно, це були залишки зруйнованого зводу печі. Під піччю досліджені три стовпові ями, дві з яких були розташовані в районі щелеп печі. Окрім того, навколо печі помітне пониження материкової підлоги до рівня 210 см від 0 Rr проти 201—203 см на решті території споруди.

По дну котловану споруди зафіксована значна кількість стовпових ям, розташованих безсистемно. Виключення складають одинадцять невеликих ямок (діаметр 4—6 см, глибина 10—15 см), що знаходились на одній лінії вздовж південно-західної стінки споруди, можливо від плоту. Серед стовпових ям, які відносяться до конструкції стін споруди слід віднести дві стовпові ями у східному куті споруди та одну — приблизно

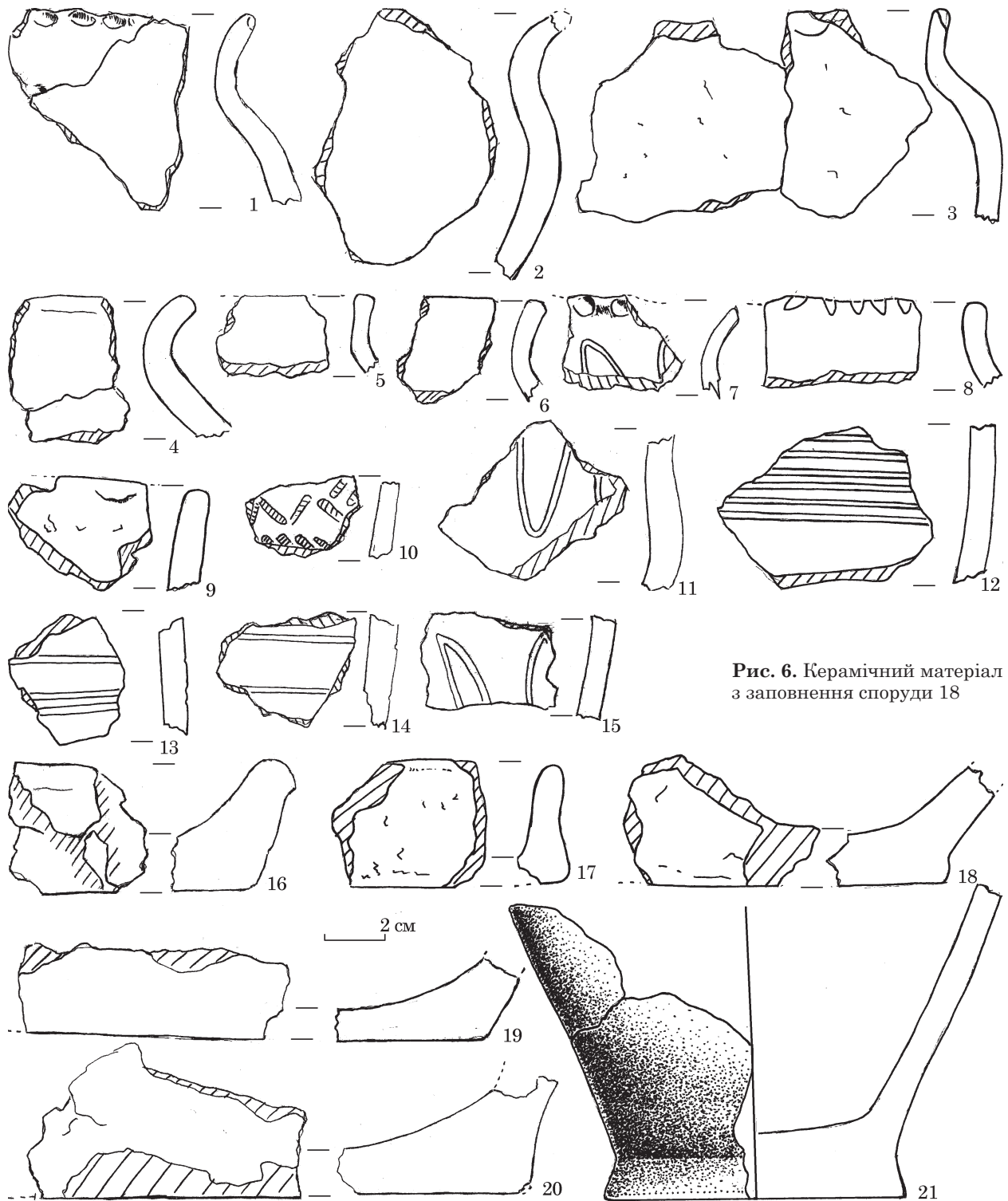
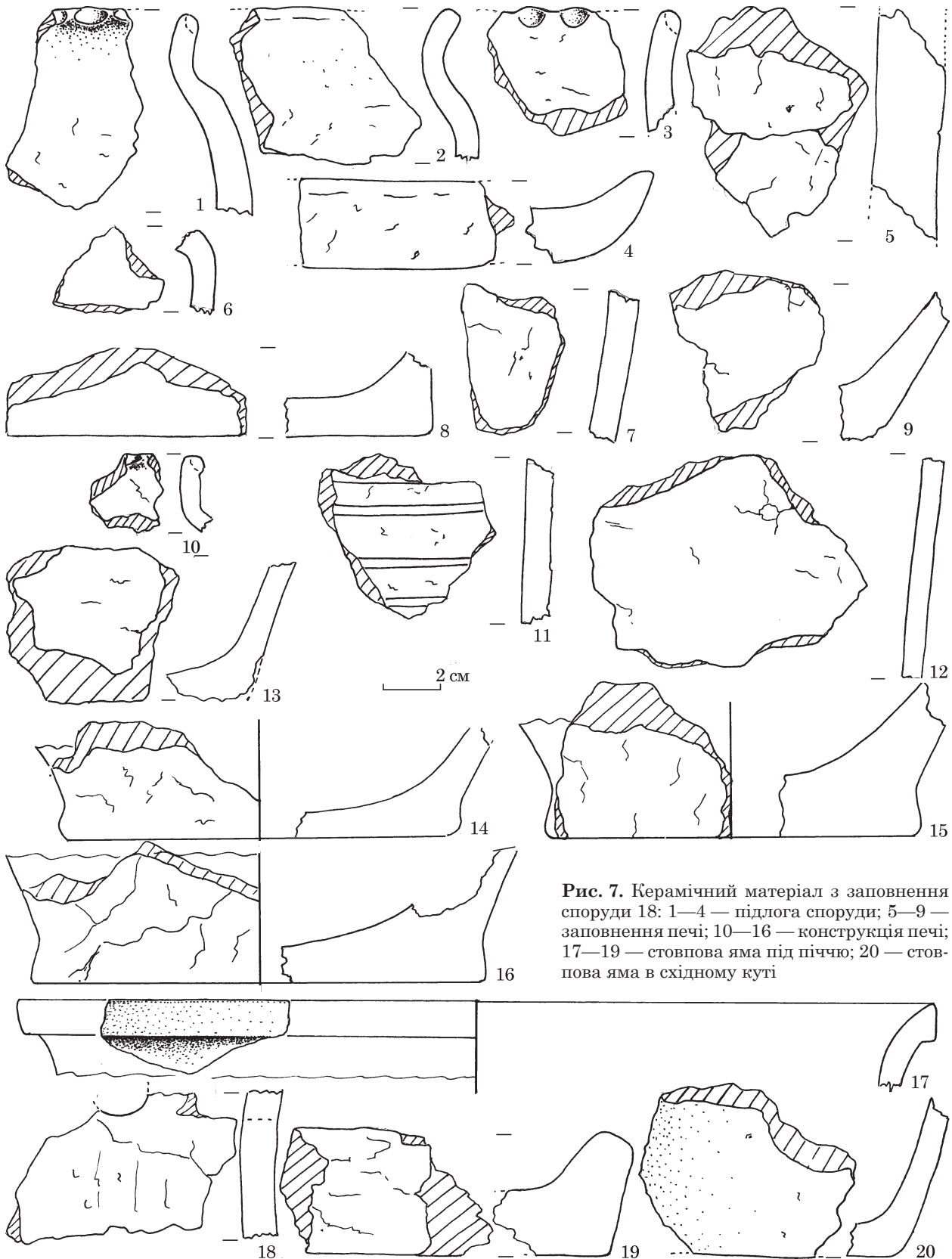

Рис. 6. Керамічний матеріал з заповнення споруди 18

по центру північно-західної стінки, на відстані близько 0,30 м від неї (рис. 4).

У заповненні споруди виявлено 80 фрагментів кераміки. Слід відзначити, що здебільшого це дрібні фрагменти стінок ліпних посудин без ознак профілювання. Але в споруді також знайдені вінця ліпних посудин (14 фрагментів) та одне вінце ранньогончарної посудини. Вінця ліпних посудин здебільшого прикрашені вдавленням по краю (рис. 6: 1, 7, 8; 7: 1, 3, 10). Зустрінуті також вінця без орнаменту. З однієї

стовпової ями під піччю походив фрагмент вінця ранньогончарної посудини діаметром близько 30 см, зробленої з тіста, подібного до ліпних посудин. На вінці є манжет, характерний для посудин середини X ст. (рис. 7: 17). У керамічному комплексі присутні і понад 10 донець ліпних посудин. Найбільше їх знайдено у розвалі печі (рис. 7: 8—9, 13—16). Реконструйований діаметр трьох донець складає 13—15,5 см. З заповнення походить також нижня частина ліпної посудини з діаметром денця 10 см (рис. 6: 21). Вона мала

Рис. 7. Керамічний матеріал з заповнення споруди 18: 1—4 — підлога споруди; 5—9 — заповнення печі; 10—16 — конструкція печі; 17—19 — стовпова яма під піччю; 20 — стовпова яма в східному куті

виражену закраїну поблизу денця, відносно товсте дно — 2,5 см, стінки товщиною 0,9 см та ретельно заглажену зовнішню поверхню.

На стінці однієї ліпної посудини зафіксований орнамент у вигляді відтиску мотузки (рис. 6: 10). На двох стінках та одному вінці по зовніш-

ній поверхні є лискування (рис. 6: 4). Стінка однієї ліпної посудини має просвердлений отвір, що свідчить про вторинне використання посуду (рис. 7: 18). Серед керамічного комплексу привертають увагу фрагменти стінок ранньогончарних посудин, виготовлених з такого ж тіста,

як і ліпний посуд, по зовнішній поверхні яких нанесений лінійний орнамент або орнамент у вигляді повільної хвилі (рис. 6: 11—15; 7: 11).

З заповнення споруди походять також фрагменти чотирьох ліпних сковорідок з бортиками (рис. 6: 16—17; 7: 4, 19). Їх висота становила 3,5—4,5 см.

Серед індивідуальних знахідок слід відзначити лише невиразну металеву пластину.

Наступна житлова споруда роменської культури знаходилась за 5 м південно-західніше від попередньої споруди. Вона була досліджена експедицією Б. О. Рибаківа у 1958 р. (розкоп XII, споруда 1). Її залишки представлені котлованом підпрямокутної форми розмірами 3,5 × 3,2 м, заглибленим у материк на 0,6 м. Споруда орієнтована кутами за сторонами світу. По підлозі зафіксована значна кількість стовпових ям, розташованих безсистемно, за виключенням ряду ямок уздовж північно-східної стінки, можливо, від плота. Вхід, зруйнований пізньою ямою, розташовувався з північного боку.

У південно-західному, протилежному від входу кутку, знаходилась прямокутна піч (1,10 × 1,10 м) гарної збереженості, повернута челюстями до північного заходу (рис. 8). У звіті відзначено, що у центрі печі був зафіксований отвір діаметром 0,4 м, черинь була забита попелом та вугликами, а на ній лежали фрагменти роздавленого ліпного горщика (Рыбаков 1958, с. 43—44). У 2011 р. залишки печі довивчені та отримані додаткові відомості про її конструкцію (Веремейчик 2011, с. 10—11).

Піч була побудована впритул до материкової стінки споруди. Її розміри, що збереглися, становили 1,35 × 1,20 м. Черинь розміром 0,7 × 0,45 м розташовувалась на глибині 167 см від 0 Рр (рис. 9: I). Глиняні стінки печі були достатньо потужними 0,45—0,60 м, з внутрішнього

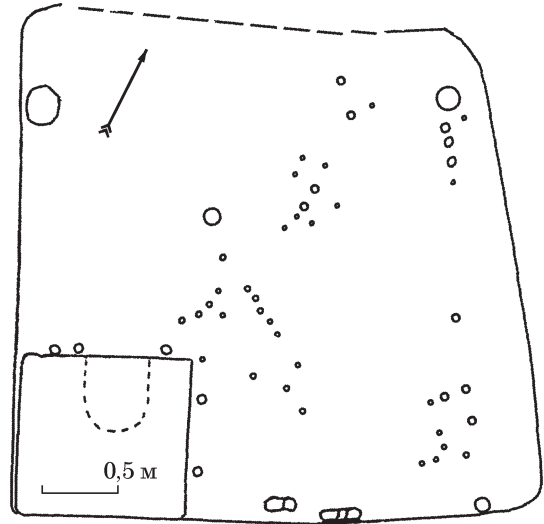

Рис. 8. Споруда 1, прорисовка зі звіту Б. О. Рибаківа 1958 р.

боку обпалені на товщину 0,05—0,07 м і побудовані на підсипці з чорного супіску, з великою кількістю вугликів та з використанням каменю (рис. 9: II). Шматки каменю розмірами від 5 × 5 до 18 × 9 см були обпалені. В цілому, у забутовці під глиняними стінками печі знайдено понад 250 камінців, а під черинню ще 90. У чорному супіску зустрінуті дрібні кістки тварин і фрагменти ліпних посудин, в тому числі й декілька характерних для роменської культури вінців. Черинь був побудований на місці підквадратної ями 0,85 × 0,85 м, глибиною 0,15 м, заповненою шарами вугликів, попелу, чорного супіску, обпаленої глини, у верхній частині якої знаходився обпалений черинь (рис. 9: IV).

Після вибирання чорного супіску з камінням, на місці печі були розчищені ямки від каркасу печі діаметром 0,06—0,10 м, глибиною

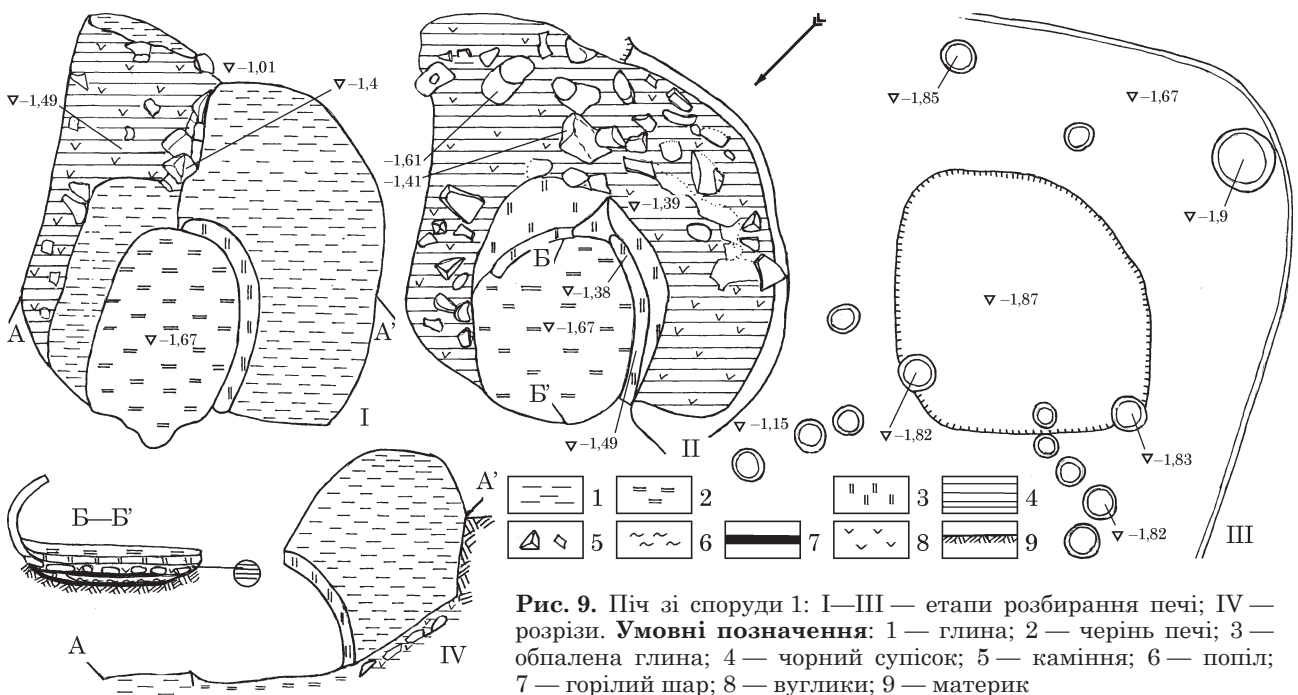

Рис. 9. Піч зі споруди 1: I—III — етапи розбирання печі; IV — розрізи. Умовні позначення: 1 — глина; 2 — черинь печі; 3 — обпалена глина; 4 — чорний супісок; 5 — каміння; 6 — попіл; 7 — горілий шар; 8 — вуглики; 9 — материк

0,07—0,15 м. Вони розташовувались переважно в районі щелеп печі (рис. 9: III).

У заповненні споруди 1958 р. знайдені фрагменти ліпної кераміки, прикрашеної заціпами по вінцю та відтисками мотузки, а також фрагменти сковорідок з бортиками. Індивідуальні знахідки нечисленні — біконічне глиняне прялице, кістяна проколка та циліндричний кістяний предмет (Рыбаков 1958, с. 44).

Третя житлова споруда з роменською керамікою зафіксовані за 9 м на південний захід від спо-

руді, дослідженої експедицією Б. О. Рыбакова (споруда 23, розкоп 7, 2012 р.; Веремейчик 2012, с. 17—18). Пошкоджена пізнішими об'єктами (похованнями XII—XIII ст., вірогідно, об'єктами XIII ст. та котлованом споруди XVII ст., яка знищила верхні та середні шари заповнення котловану споруди 23 майже до рівня підлоги, не перерізавши її). Меншого пошкодження зазнала споруда в районі печі, що дозволило вивчити її конструкцію. Заповнення споруди представлене сіро-білим плямистим супіском.

Котлован споруди розмірами 4 × 4 м орієнтований кутами за сторонами світу, з невеликим зміщенням. По дну котловану, на глибині 167—170 см від 0 Рр, виявлено декілька стовпових ям, діаметром до 0,2 м (рис. 10; 11).

Поблизу південного кута були досліджені залишки глинобитної печі, черинь та частково зводи якої побудовані з використанням каменю (рис. 12).

Розміри печі становили 0,9 × 0,65 м, звод на окремих ділянках зберігся на висоту 0,35 м. Ступінь збереженості печі дозволяє припустити, що щелепи розташовувались з північно-західної сторони. Черинь та внутрішня частина її були складені з каменю та обмазані глиною (рис. 12: II). Шматки каменю розмірами в середньому 6 × 10 см були обпалені. У добре збережену черинь були вмазані фрагменти ліпної роменської кераміки (рис. 13: 6—9). Під череном знаходився шар темно-сірого супіску (0,1 м), в якому у верхній частині лежали камені, а нижня була насичена пачиною та вугликами. Тут знайдені фрагменти кераміки роменської культури, в тому числі фрагменти бортиків ліпних сковорідок та мініатюрної ліпної посудини з лискуванням (рис. 13: 10—12). Крім того, з печі походять фрагменти ранньогончарних посудин, виготовлених з грубого тіста, подібного до тіста ліпних посудин роменської культури (рис. 13: 13, 14).

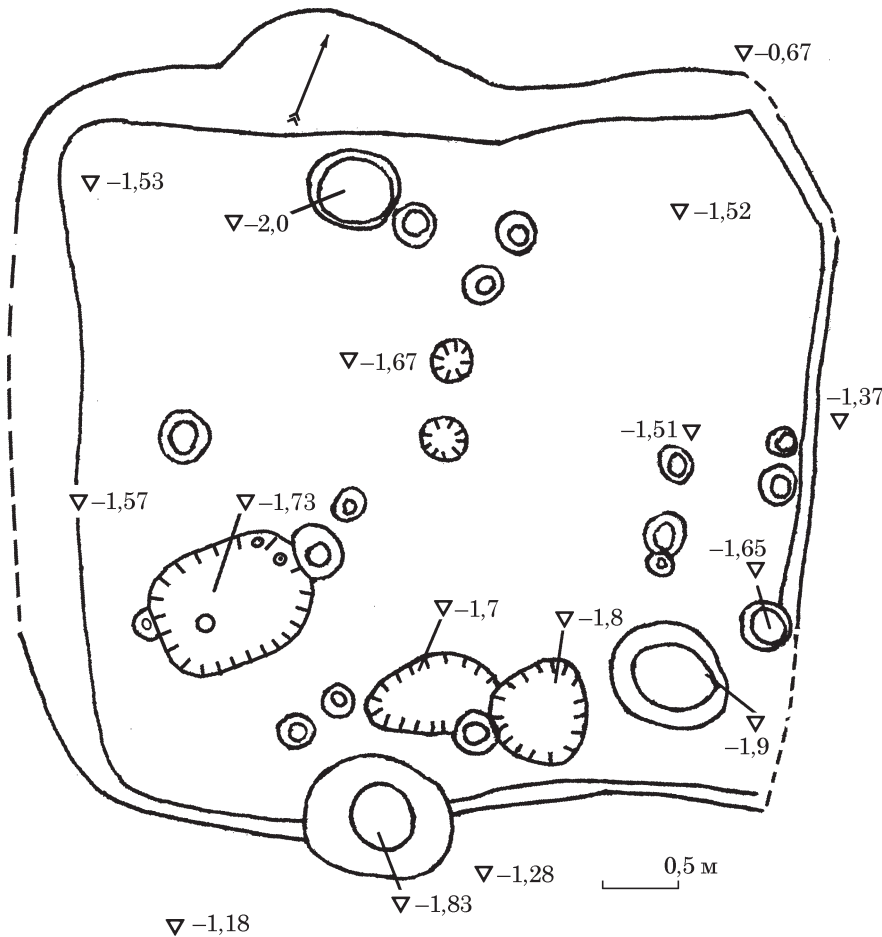

Рис. 10. Споруда 23

Рис. 11. Фото споруди 23

Рис. 12. Піч зі споруди 23: I, II — етапи розбирання; III — розріз. Умовні позначення: 1 — глина; 2 — черинь; 3 — обпалена глина; 4 — темно-сірий супісок; 5 — каміння; 6 — горілий шар; 7 — вуглики; 8 — материк

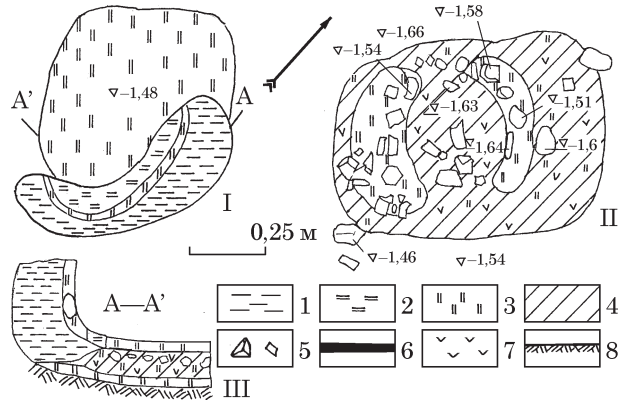
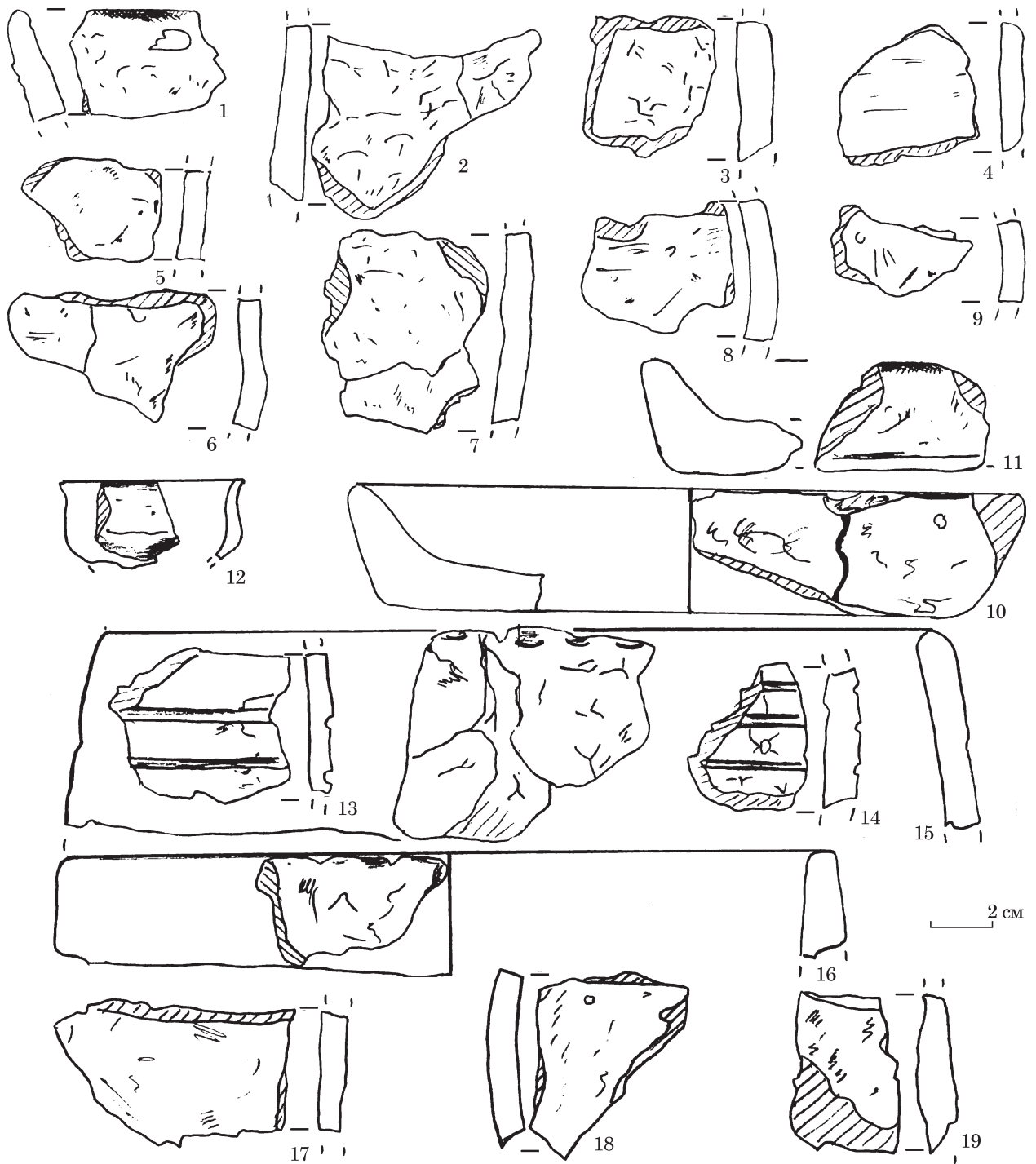

Рис. 13. Керамічний матеріал зі споруди 23: 1—5 — заповнення споруди; 6—9 — конструкція печі; 10—14 — яма під піччю; 15—17 — стовпова яма в східному куті; 18, 19 — яма поряд з стовповою

Нижній шар ями під піччю представлений шаром обпаленої глини. Основа печі була побудована в овальній ямі (0,9 × 0,7 м) глибиною 0,2 м. Поблизу зафіксовані дві стовпові ями.

Уздовж південної стінки споруди виявлені три овальні ями діаметром приблизно 0,5—0,75 м, із заповнення яких походили фрагменти ліпних посудин (рис. 13: 15—19).

В цілому, у заповненні споруди виявлено понад 30 фрагментів кераміки. Слід відзначити, що здебільшого це дрібні фрагменти стінок ліпних посудин без ознак профілювання. Ще декілька фрагментів походять з заповнення споруди, що пошкодила верхню частину котловану роменської споруди. Саме тут був знайдений фрагмент ліпної посудини, орнаментованої відтиском мотузки. Серед кераміки знайдено 7 фрагментів ранньогончарного посуду, зробленого з тіста, подібного роменському ліпному посуду.

Таким чином, на городищі Замкова Гора виявлена житлова забудова X ст., яка складалася з одного ряду споруд роменської культури. Всі три житла орієнтовані однаково (кутами за сторонами світу) та мали глиняні печі, розташовані у південному куті.

Класифікації жител та печей роменської культури присвятили свої роботи багато дослідників, Історіографія з цього питання наведена Ю. Пуголоком (Пуголовок 2016, с. 91—103; 119—128). З найважливіших робіт з визначених питань слід відзначити роботи О. В. Григор'єва (2000, с. 48—51, 96—100) та О. М. Єнукової (Єнукова 2007, с. 51—92), класифікації яких з певними уточненнями та доповненнями використав Ю. О. Пуголовок (2016, с. 104, 121). Всі три житлові споруди роменської культури з городища Замкова Гора належать до групи жител з заглибленою основою. На підставі розташування стовпових ям у котловані їх віднесено до типу III, в яких стопи розміщені без певної системи (Пуголовок 2016, с. 104).

Найважливішим елементом внутрішнього інтер'єру житла є піч. Печі у житлах роменської культури на городищі Замкова Гора побудовані або за допомогою глиняних вальків, або поєднували у верхній частині глину та каміння у нижній. Дві печі розташовані були на відстані від материкових стінок котловану та мали овальну форму, одна — побудована впритул та була прямокутної форми. Вони будувалися за допомогою дерев'яного каркасу, про що свідчать зафіксовані у матеріку від 4 до 15 ямок.

Печі не були пов'язані технологічно зі стінками котловану, подібні опалювальні споруди О. В. Григор'єв виділив у тип II (Григор'єв 2000, с. 48). Такі печі робилися або цілком з глини, або з домішками каміння (вид 1). О. В. Григор'єв поєднував печей другого типу на Лівобережжі Дніпра датував рубежем IX—X — першою чвертю X ст. (Григор'єв 2000, 51).

У керамічному матеріалі у всіх спорудах, досліджених на городищі Замкова Гора пере-

важали ліпні фрагменти кераміки роменської культури, але траплялися і фрагменти ранньогончарної кераміки, виготовленої з тіста, подібного до роменських горщиків. Ці посудини були орнаментовані або лінійним орнаментом або повільною хвилею. Асортимент виявлених ліпних посудин складав в основному фрагменти горщиків та фрагменти сковорідок. Здебільшого посуд був неорнаментований, але зустрінуті були фрагменти з вдавленнями по вінцю та відтисками мотузки. Зауважимо, що зовнішня поверхня частини керамічних посудин була оздоблена лискуванням. Відсутність у заповненні жител речей, виготовлених з кольорових металів, поодинокі знахідки виробів з заліза та кістки а також малочисельність фрагментів керамічних посудин може свідчити про те, що мешканці споруд покинули своє житло, забравши весь свій реманент.

На городищі Замкова Гора відомі знахідки скарбів арабських монет (Веремейчик 2020, с. 115). Це скарб знайдений у 1845 р., з якого молодша монета з визначених датована 933 р. (Марков 1910, с. 50), скарб виявлений у 1936 р. з молодшою монетою датованою 975/976 р. (Кропоткин 1971, с. 90). На городищі також виявлений експедицією Б. О. Рібакова дирхем Мікаїла ібн Джафара, карбований у Волзькій Болгарії, вірогідно, у 20-х рр. X ст. Дослідники городища пов'язували дирхем з роменською спорудою (Рібаков 1958, с. 42).

Зважаючи на практичну відсутність датуючих речей та малочисельність керамічного матеріалу дуже важко відповісти на питання датування досліджених роменських житлових споруд. Як вже зазначалось, вірогідно, мешканці покинули свої помешкання, забравши практично весь інвентар. Але побіжні данні дозволяють припустити, що дата побутування цих споруд припадає на X ст. Конструктивні особливості опалювальних споруд у житлах (спорудження з глини та каміння) дають можливість говорити про дату побутування жител не раніше рубежу IX—X ст. (Григор'єв 2000, с. 51) Присутність у досліджених спорудах фрагментів ранньогончарної кераміки, виготовленої з тіста, подібного до тіста ліпних роменських горщиків, прикрашених лінійним орнаментом та повільною хвилею а також наявність вінця ранньогончарної посудини говорить про знайомство мешканців споруд з гончарною керамікою. На пам'ятках регіону Чернігівського Полісся, до якого входить і Любеч (городищах, поселеннях, курганних могильниках) виявлений виключно гончарний посуд починаючи з кінця IX — початку X ст. (Шекун, Веремейчик 1988, с. 104). У споруді, дослідженій експедицією Б. О. Рібакова було знайдено біконічне глиняне пряслице. А на пам'ятках регіону вже з другої половини X ст. розповсюджуються пряслиця, виготовлені з пірофілітового сланцю. (Веремейчик 2008, с. 374). Побіжно до датування комплексів роменської культури на городищі Замкова Гора можна залучити дату-

вання знахідок скарбів та окремих арабських монет, які датовані починаючи з першої половини — середини X ст. Таким чином, можна припустити що, житлова забудова на городищі Замкова Гора існувала протягом першої половини — середини X ст.

Як вже зазначалося вище, у Любечі не тільки на городищі Замкова Гора були досліджені роменські комплекси. Поблизу укріплень Городища (Фортеці) та на посаді були також зустрінуті житлові споруди, які містили разом з роменською керамікою і давньоруську кругову кераміку X ст. (див. рис. 1; Веремейчик 2020, с. 114—115). На території Любеча досліджені також комплекси в яких знайдена виключно давньоруська кераміка X ст. і така кераміка масово зафіксована на території Городища (Фортеці), на Лисій Горі, Посаді, Подолі, на мисах р. Гончарівка та на городищі Монастирище (див. рис. 1). Слід зауважити, що у культурному шарі городища Замкова Гора під час досліджень 2010—2012 рр. фрагменти гончарної кераміки X — початку XI ст. виявлені поодинокі. Тобто, на городищі Замкова Гора їх обмаль, на противагу іншим територіям Любеча X — початку XI ст.

Роменські комплекси у Любечі розташовані на значній відстані від інших пунктів з аналогічними комплексами. Незважаючи на гарно вивчений регіон межиріччя нижньої течії Десни та Дніпра на схід від Любеча, слідів роменських старожитностей тут не виявлено (Шекуна, Веремейчик 1988; Веремейчик 2020, с. 116). Лише у підйомному матеріалі поселення Сибереж знайдений фрагмент ліпного вінця з відтиском мотузки (розвідки О. В. Шекуна). Найближчі комплекси з роменською керамікою зафіксовані у Чернігові (Казаков, Черненко 2007, с. 120) та далі на схід (Скороход, Ситий, Сорокін 2022; Черненко, Кравченко, Луценко 2020) а також у Гомельському Подніпров'ї (Макушников 2009, с. 22—23).

На сьогодні відповісти на запитання які події викликали появу представників роменської культури на лівому березі Дніпра впевнено не можливо. Нами вже висловлювалась точка зору, що це населення могло прийти як зі сходу, з боку Чернігова, так і з півночі, з боку Гомельського Подніпров'я (Веремейчик 2020, с. 116). Це можуть бути як спроби колонізації ключової території з початком функціонування шляху «З варяг у греки», а також добровільне або примусове переселення у вузловий пункт на Дніпрі.

ЛІТЕРАТУРА

Веремейчик, Е. М. 2008. Пирофиллитовые пряслица из сельских поселений Черниговского Полесья. *Наукові записки з Української історії*, 20, с. 339-375.

Веремейчик, О. М. 2011. *Науковий звіт про археологічні дослідження на городищі в ур. Замкова Гора на території обласного комунального підприємства «Історико-археологічний комплекс «Древ-*

ній Любеч» у смт Любеч Ріпкинського району Чернігівської області у 2011 р. 4: Розкоп 6. НА ІА НАН України, ф. 64, 2011/41.

Веремейчик, О. М. 2012. *Науковий звіт про археологічні дослідження на городищі в ур. Замкова Гора на території обласного комунального підприємства «Історико-археологічний комплекс «Древній Любеч» у смт Любеч Ріпкинського району Чернігівської області у 2012 р.* 1. НА ІА НАН України, ф. 64, 2012/14.

Веремейчик, Е. М. 2014. *Итоги и перспективы археологического изучения Любеча.* В: Толочко, П. П. (ред.). *Міста Давньої Русі.* Київ: Стародавній світ, с. 208-216.

Веремейчик, О. М. 2018. *Археологічні дослідження Любецької експедиції Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.* В: Метлицкая, В. М. (ред.). *Днепро́вский паром. Природное единство и историко-культурное взаимодействие белорусско-украинского пограничья.* Минск: Четыре четверти, с. 36-44.

Веремейчик, О. М. 2020. *Історична топографія Любеча X—XI ст. Археологія і давня історія України*, 2 (35), с. 105-120.

Веремейчик, О. М., Терещенко, О. В. 2011. *Науковий звіт про археологічні дослідження на городищі в ур. Замкова Гора на території обласного комунального підприємства «Історико-археологічний комплекс «Древній Любеч» у смт Любеч Ріпкинського району Чернігівської області у 2011 р.* 3: Розкоп 5. НА ІА НАН України, ф. 64, 2011/41.

Григорьев, А. В. 2000. *Северянская земля в VIII — начале XI века по археологическим данным.* Тула: Гриф и К°.

Енукова, О. Н. 2007. *Домостроительство населения Сейма и Псла в IX—XIII вв.* Курск: КГУ.

Казаков, А. Л., Гребень, П. Н. 1991. *Роменские комплексы Любеча (по материалам исследований 1989 г.)* В: *Гомельщина: археология, история, памятники. Тезисы Второй Гомельской областной научной конференции по историческому краеведению.* Гомель, с. 86-87.

Казаков, А. Л., Марченко, В. М. 1993. *Південно-західна частина Любецького посаду в IX—XIII ст.* В: Толочко, П. П. (ред.). *Старожитності Південної Русі.* Чернігів: Сіверянська думка, с. 30-37.

Казаков, А., Черненко, Е. 2007. *Черниговский детинец IX—XIII вв. в свете новых археологических материалов.* В: Васюта, О. П. (ред.). *Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи.* Чернігів: Деснянська правда, с. 119-125.

Коваленко, В. П. 1984. *Исследования летописного Сновска. Археологические открытия 1982 года.* с. 271-272.

Кедун, І. С., Черненко, О. Є. 2013. *До питання про початковий період історії Новгород-Сіверського.* *Археологія і давня історія України*, 11: Середньовічні міста Полісся, с. 82-89.

Кравченко, Р. А. 2017. *Археологічні комплекси X — початку XI ст. з городища Замкова гора у Новгород-Сіверському (за матеріалами досліджень 2014—2015 рр.).* *Археологія*, 1, с. 80-87.

Кропоткин, В. В. 1971. *Новые находки сасанидских и куфических монет в Восточной Европе. Нумизматика и эпиграфика*, IX, с. 76-97.

Куза, А. В. 1989. *Малые города Древней Руси.* Москва: Наука.

Макушников, О. А. 2009. *Гомельское Поднепровье в V — середине XIII вв. Социально-экономическое и*

етнокультурное развитие. Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины.

Марков, А. 1910. *Топография кладов восточных монет (сасанидских и кувических)*. Санкт-Петербург: ИАН.

Пуголовок, Ю. 2016. *Будівельна справа літописних сіверян*. Опішне: Українське Народознавство.

Рыбаков, Б. А. 1958. *Отчёт о работе Южно-Русской экспедиции за 1958 г. в г. Любече*. НА ИА НАН Украины, ф. 64, 1958/25.

Рыбаков, Б. А. 1964. Любеч — феодальный двор Мономаха и Ольговичей. *Краткие сообщения Института археологии*, 99, с. 21-23.

Скорюх, В., Ситий, Ю., Сорокін, С. 2022. Дослідження в ур. Орешня у Седневі. *Археологічні дослідження в Україні 2020 р.*, с. 347-348.

Черненко, О. Є., Кравченко, Р. А., Луценко, Р. М. 2020. Матеріали роменської культури із досліджень городища Свердловське 1 в 2014—2018 рр. *In Sclavenia terra*, 3, с. 46-72.

Шекун, А. В., Веремейчик, Е. М. 1988. Селища IX—XIV вв. в междуречье низовий Десны и Днепра. В: Толочко, П. П. (ред.). *Чернигов и его округа в IX—XIII вв.* Киев: Наукова думка, с. 93-110.

Ясновська, Л. В. 1997. З історії археологічного вивчення Любеча. В: Толочко, П. П. (ред.). *Любечський з'їзд князів 1097 року в історичній долі Київської Русі*. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 900-літтю з'їзду князів Київської Русі у Любечі. Чернігів: Сіверянська думка, с. 171-174.

REFERENCES

Veremeychik, E. M. 2008. Pirofillitovye priaslitsa iz selskikh poselenii Chernigovskogo Polesia. *Naukovi zapysky z Ukrain'skoi istorii*, 20, s. 339-375.

Veremeychik, O. M. 2011. *Naukovyi zvit pro arkhеологічні дослідження на городищі в ур. Zamkova Hora на території обласного комунального підприємства «Історико-археологічний комплекс «Древній Любеч» у смт Любеч Ріпкинського району Чернігівської області у 2011 р.* 4: Rozkop 6. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2011/41.

Veremeychik, O. M. 2012. *Naukovyi zvit pro arkhеологічні дослідження на городищі в ур. Zamkova Hora на території обласного комунального підприємства «Історико-археологічний комплекс «Древній Любеч» у смт Любеч Ріпкинського району Чернігівської області у 2012 р.* 1. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2012/14.

Veremeychik, E. M. 2014. Itogi i perspektivy arkhеологічного вивчення Любеча. In: Tolochko, P. P. (ed.). *Mista Davnoi Rusi. Kyiv: Starodavnii svit*, s. 208-216.

Veremeychik, O. M. 2018. Археологічні дослідження Любечської експедиції Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. In: Metlitskaia, V. M. (ed.). *Dneprovskii parom. Prirodnoe edinstvo i istoriko-kulturnoe vzaimodeistvie belorussko-ukrainskogo pogranichia*. Minsk: Chetyre chetverti, s. 36-44.

Veremeychik, O. M. 2020. Історична топографія Любеча X—XI ст. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (35), s. 105-120.

Veremeychik, O. M., Tereshchenko, O. V. 2011. *Naukovyi zvit pro arkhеологічні дослідження на городищі в ур. Zamkova Hora на території обласного комунального підприємства «Історико-археологічний комплекс «Древній Любеч» у смт Любеч Ріпкинського району Чернігівської області у 2011 р.* 3: Rozkop 5. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2011/41.

Grigorev, A. V. 2000. *Severianskaia zemlia v VIII — nachale XI veka po arkhеологіческим данным*. Tula: Grif i K°.

Enukova, O. N. 2007. Domostroitelstvo naseleniia Seima i Psla v IX— XIII vv. Kursk: KGU.

Kazakov, A. L., Greben, P. N. 1991. Romenskie komplekсы Liubecha (po materialam issledovaniia 1989 g. In: *Gomel'shchi-*

na: arkhеологіia, istoriia, pamiatniki. Tezisy Vtoroi Gomelskoi oblastnoi nauchnoi konferentsii po istoricheskomu kraevedeniui. Gomel, s. 86-87.

Kazakov, A. L., Marchenko, V. M. 1993. Pivdenno-zakhidna chastyna Liubetskoho posadu v IX—XIII st. In: Tolochko, P. P. (ed.). *Starozhytnosti Pivdennoi Rusi*. Chernihiv: Siverianska dumka, s. 30-37.

Kazakov, A., Chernenko, E. 2007. Chernigovskii detinets IX—XIII vv. v svete novykh arkhеологіcheskikh materialov. In: Vasiuta, O. P. (ed.). *Chernihiv u serednovichnii ta rannomodernii istorii Tsentralno-Skhidnoi Yevropy*. Chernihiv: Desnianska pravda, s. 119-125.

Kovalenko, V. P. 1984. Issledovaniia letopisnogo Snovska. *Arkheologicheskie otkrytiia 1982 goda*, s. 271-272.

Kedun, I. S., Chernenko, O. Ye. 2013. Do pytannia pro pochatkovi period istorii Novhoroda-Siverskoho. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 11: Serednovichni mista Polissia, s. 82-89.

Kravchenko, R. A. 2017. Arkheolohichni komplekсы X — pochatku XI st. z horodyshcha Zamkova hora u Novhorod-Siverskomu (za materialamy doslidzhen 2014—2015 rr.). *Arkheolohiia*, 1, s. 80-87.

Kropotkin, V. V. 1971. Novye nakhodki sasanidskikh i kuficheskikh monet v Vostochnoi Evrope. *Numizmatika i epigrafika*, IX, s. 76-97.

Kuza, A. V. 1989. *Malye goroda Drevnei Rusi*. Moskva: Nauka.

Makushnikov, O. A. 2009. *Gomelskoe Podneprove v V — seredine XIII vv. Sotsialno-ekonomicheskoe i etnokulturnoe razvitie*. Gomel: GGU im. F. Skoriny.

Markov, A. 1910. *Topografiia kladov vostochnykh monet (sasanidskikh i kuficheskikh)*. Sankt-Peterburg: IAN.

Puholovok, Yu. 2016. *Budivielna sprava litopysnykh siverian*. Opishne: Ukrainske Narodoznavstvo.

Rybakov, B. A. 1958. *Otchet o rabote Iuzhno-Russkoi ekspeditsii za 1958 g. v g. Liubeche*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1958/25.

Rybakov, B. A. 1964. Liubech — feodalnyi dvor Monomaha i Olgovichei. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkhеологіii*, 99, s. 21-23.

Skorokhod, V., Sytyi, Yu., Sorokin, S. 2022. Doslidzhennia v ur. Orieshnia u Sednevi. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2020 r.*, s. 347-348.

Chernenko, O. Ye., Kravchenko, R. A., Lutsenko, R. M. 2020. Materialy romenskoii kultury iz doslidzhen horodyshcha Sverdlovske 1 v 2014—2018 rr. *In Sclavenia terra*, 3, s. 46-72.

Shekun, A. V., Veremeychik, E. M. 1988. Selishcha IX—XIV vv. v mezhdureche nizovii Desny i Dnepra. In: Tolochko, P. P. (ed.). *Chernihiv i ego okruga v IX—XIII vv.* Kiev: Naukova dumka, s. 93-110.

Yasnovska, L. V. 1997. Z istorii arkhеологіchnoho vyvchennia Liubecha. In: Tolochko, P. P. (ed.). *Liubetskyi z'їzd kniaziv 1097 roku v istorichnii doli Kyivskoi Rusi. Materialy Mizhnarodnoi naukovoii konferentsii, prysviachenoi 900-littiu z'їzdu kniaziv Kyivskoi Rusi u Liubechi*. Chernihiv: Siverianska dumka, s. 171-174.

O. M. Veremeychik

THE ASSEMBLAGES OF THE ROMNY CULTURE ON THE SETTLEMENT ZAMKOVA HORA

This paper is devoted to the assemblages of the Romny culture discovered in the settlement Zamkova Hora in Lubech. Three residential buildings in total were excavated. One of them was discovered by the expedition of Academician Boris Rybakov, the other two buildings were excavated by the expedition headed by the author. They were located in one row, along the long axis of the settlement at a distance of about 10—12 m from its south-eastern edge.

The most northern building was excavated in 2011. Its 4 × 4 subsquare pit is oriented by corners on the

cardinal points and deepened into the virgin soil to 0.3—0.5 m. In the Southern corner at a distance of 0.4 m from the South-West wall of the structure, the collapse of a stove of roller construction with dimensions of 1 × 1.7—1.8 m was found.

The next residential building of the Romny culture was located 5 m South-West of the previous one and was excavated by the expedition of Rybakov in 1958. Its remains are represented by a pit with a subrectangular shape measuring 3.5 × 3.2 m, deepened into the virgin soil by 0.6 m. The structure is oriented by corners to the cardinal points. In the South-West corner was a rectangular well-preserved stove. In 2011, the remains of the stove were researched further and additional information about its design was obtained. The stove was built close to the virgin soil wall of the building. Its surviving dimensions were 1.35 × 1.20 m. The hearth was measured at 0.7 × 0.45 m. The clay walls of the stove of 0.45—0.60 m thick were built on a backfill of black sandy soil with a lot of coal and stone.

The third building with Romny pottery was excavated in 2012 and recorded 9 m South-West of the building excavated by Rybakov. Its pit measuring 4 × 4 m was oriented by corners to the cardinal points. Near the Southern corner the remains of the adobe stove were discovered. The size of the stove was 0.9 × 0.65 m.

The hearth and its inner part were made of stone and covered with clay.

Thus, the residential buildings of the 10th century consisted of one row of dwellings of the Romny culture has been found in the settlement of Zamkova Hora. All three constructions were oriented in the same way by corners to the cardinal points and had clay stoves located in the Southern corner and built either using clay rolls or stones. Fragments of the hand-made Romny culture's pottery prevailed in ceramic material from all buildings. However, there were also fragments of early fine pottery from the 10th century.

Keywords: Romny culture, Lubech, Zamkova Hora, residential buildings (dwellings), stoves.

Одержано 26.08.2022

ВЕРЕМЕЙЧИК Олена Михайлівна, кандидат історичних наук, доцент, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, Чернігів, Україна.

VEREMEYCHUK Olena, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, the National University «Collegium of Chernihiv» named after T. G. Shevchenko, Chernihiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-3020-8342, e-mail: weremeichyk@ukr.net.